ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Uzakbergenova Farida Bakbergenovna

Osiyo xalqaro universiteti magistranti

SEMANTIKA VA SEMIOTIKADA ADABIY TAHLIL: NAZARIY ASOSLAR VA TAHLILIY YONDASHUV

Annotatsiya

Mazkur maqolada semantika va semiotika nazariyalari asosida adabiy matnni tahlil qilish masalalari yoritiladi. Tadqiqotning maqsadi – badiiy asarni ma’no (semantik) va belgi (semiotik) tizimi sifatida o‘rganish metodologiyasini ishlab chiqish hamda ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlashdan iborat. Tadqiqot jarayonida struktur-semantik, kontekstual va interpretativ tahlil usullaridan foydalanildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, adabiy matn ko‘p qatlamli ma’no tizimiga ega bo‘lib, unda lingvistik birliklar va ramziy belgilar o‘zaro integratsiyalashgan holda ishlaydi. Semantik va semiotik yondashuvning uyg‘un qo‘llanilishi badiiy asarning chuqur mazmunini ochishga imkon beradi.

Kalit so‘zlar

semantika, semiotika, adabiy tahlil, belgi, ma’no, interpretatsiya, matn, ramz.

Kirish (Introduction)

Til – inson tafakkurining asosiy vositasi bo‘lib, u orqali voqelik ifodalanadi va talqin qilinadi. Adabiy matn esa tilning estetik shaklda namoyon bo‘lishidir. Bunday matnni o‘rganishda semantika va semiotika muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Semantika til birliklarining ma’nosini o‘rganuvchi fan sifatida leksik, grammatik va kontekstual ma’nolarni tahlil qiladi. Semiotika esa belgilar va ularning tizimini, ya’ni ishora va ramzlarning ma’no hosil qilish jarayonini o‘rganadi.

Semantika nazariyasining shakllanishida Ferdinand de Saussure tilni belgilar tizimi sifatida talqin etgan bo‘lsa, semiotika rivojiga Charles Sanders Peirce va Roland Barthes katta hissa qo‘shgan. Ularning qarashlari asosida matnni ko‘p qatlamli belgi tizimi sifatida talqin qilish imkoniyati paydo bo‘ldi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy adabiyotshunoslikda matnni faqat syujet yoki g‘oya asosida emas, balki ma’no qatlamlari va ramziy tizimlar orqali o‘rganish talabi ortib bormoqda.

Tadqiqotning maqsadi – semantika va semiotika asosida adabiy matnni kompleks tahlil qilish metodologiyasini ishlab chiqish va ularning o‘zaro bog‘liqligini aniqlash.

Tadqiqot vazifalari:

1. Semantika va semiotika nazariy asoslarini yoritish;
2. Adabiy matndagi ma’no qatlamlarini aniqlash;
3. Belgilar tizimi va ramziy strukturalarni tahlil qilish;

4. Semantik va semiotik yondashuvning o‘zaro integratsiyasini asoslash.

Materiallar va metodlar (Materials and Methods)

Tadqiqot materiali sifatida zamonaviy va klassik badiiy matnlar namunalaridan foydalanildi. Tahlil jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

Struktur-semantik tahlil

Mazkur metod matndagi leksik birliklar, metaforalar, epitetlar va stilistik vositalarning ma’no hosil qilish jarayonini o‘rganishga qaratildi.

Kontekstual tahlil

So‘z va iboralarning kontekst doirasida qanday qo‘shimcha ma’no kasb etishi aniqlandi.

Semiotik tahlil

Matndagi ramz, ishora va belgilar tizimi tahlil qilindi. Belgilar uch turga ajratildi:

- Ikon (o‘xshashlik asosidagi belgi);
- Indeks (aloqa asosidagi belgi);
- Simvol (shartli belgi).

Interpretativ yondashuv

O‘quvchi tomonidan matnni qabul qilish jarayoni va ma’no talqini o‘rganildi.

Natijalar (Results)

Tahlil natijalari quyidagi ilmiy xulosalarni ko‘rsatdi:

Ma’no qatlamlarining ko‘p bosqichliligi

Adabiy matnda ma’no bir necha bosqichda shakllanadi:

- Denotativ (asosiy ma’no);
- Konnotativ (qo‘shimcha, hissiy ma’no);
- Ramziy (chuqur, yashirin ma’no).

Masalan, “yo‘l” so‘zi denotativ jihatdan harakat yo‘nalishini anglatsa, konnotativ jihatdan hayot yo‘li, taqdir, izlanish ramzini bildirishi mumkin.

Belgilar tizimining funksional roli

Matnda ranglar, tabiat obrazlari, predmetlar ramziy ma’noga ega bo‘lib, asarning g‘oyaviy mazmunini chuqurlashtiradi. Masalan:

- Oq rang – poklik;
- Qora rang – qayg‘u yoki sir;
- Bahor – yangilanish.

O‘quvchi interpretatsiyasining ahamiyati

Semantik va semiotik tahlil o‘quvchining bilim darajasi, madaniy konteksti va tajribasiga bog‘liq ravishda turlicha talqin qilinishi mumkinligini ko‘rsatdi.

Til birliklarining estetik funksiyasi

Metafora, metonimiya va allegoriya kabi vositalar ma’no qatlamlarini kengaytiradi va semiotik tizimni boyitadi.

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, semantika va semiotika adabiy tahlilda bir-birini to‘ldiruvchi fanlar hisoblanadi. Semantika til birliklarining ichki ma’nosini ochsa, semiotika ularning ramziy va madaniy kontekstini izohlaydi.

Adabiy matnni faqat lingvistik jihatdan o‘rganish uning barcha mazmun qatlamlarini ochib bera olmaydi. Shu bois semiotik yondashuv zarur hisoblanadi. Belgilar tizimi orqali muallifning estetik niyati va ijtimoiy pozitsiyasi aniqlanadi.

Shuningdek, postmodern adabiyotda belgilar o‘yinining kuchayishi semiotik tahlilni yanada dolzarb qiladi. Matn intertekstual xarakterga ega bo‘lib, boshqa matnlarga ishora qiladi va yangi ma’no qatlamlarini hosil qiladi.

Natijalar semantika va semiotikaning integrativ qo‘llanilishi adabiy matnni chuqurroq anglash imkonini berishini tasdiqlaydi.

Xulosa (Conclusion)

Mazkur tadqiqot asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Adabiy matn ko‘p qatlamli ma’no tizimiga ega murakkab belgi tizimidir.
2. Semantik tahlil matndagi til birliklarining bevosita va kontekstual ma’nolarini ochadi.
3. Semiotik tahlil esa ramziy struktura va belgi tizimini aniqlaydi.
4. Ushbu ikki yondashuvning integratsiyasi adabiy asarni kompleks tahlil qilish imkonini beradi.
5. Zamonaviy adabiyotshunoslikda semantik-semiotik metodologiya samarali ilmiy yo‘nalish hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saussure, F. Umumiy tilshunoslik kursi.
2. Peirce, C.S. Collected Papers.
3. Barthes, R. Mythologies.
4. Lotman, Y.M. Semiotika va madaniyat nazariyasi.
5. Eco, U. Semiotika asoslari.